

GEIDŽIAMIEJI SAKINIAI

V. VAITKEVICIŪTĖ

Geidžiamaisiais sakiniais kalbėtojas pasako savo pageidavimą arba išreiškia savo palankumą bei sutikimą, kad vyktų arba nevyktų koks nors veiksmas, bet neskatina klausytojo aktyviai veikti. Geidžiamieji sakiniai yra dalis skatinamujų sakinijų. Jais gali būti reiškiama: sutikimas, pageidavimas ir linkėjimai (dažnai su emociniu atspalviu).

Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys kreipiamas į geidžiamujų sakinijų gramatines (morfologines bei sintaksines) ir leksines priemones, kurios sudaro struktūrinį pagrindą įvairiems modaliniams atspalviams reikšti¹.

Sutikimo reikšmės geidžiamaisiais sakiniais parodoma, kad kalbėtojas neprieštarauja, nusileidžia arba yra visiškai abejingas įvykdymam ar numatomam vykdyti veiksmui, bet tiesioginio aktyvaus skatinimo nereiškia.

Šios rūšies geidžiamuosiuose sakinuose vartojamos:

a) Įvairios geidžiamosios nuosakos sintetinės formos.

T e b ū n i e, Egluže, taip, kaip nori tu, — te laivai sudužę negraudins krantų. SNérP₁ 447. *T e b ū n i e šeši!* — pridavė Veronė, — bet mažiau nė skatiko! ZemR I 275. *T e s i ž i n o, t e d u o d i e, nes nėra jam didesnio džiaugsmo, kaip sugelbėti reikale ar ką gera žmogui padaryti.* ZemR I 155. *Pagaliau t e b ū n a, kaip tu nori.* BalčHP 219. *T e k i r m i j a tasai dievo užlaidžia.* BaltRn 233. *Žmonės t e k a l b a, ką nori.* VienR I 265. *T e s i ž i n o sau su savo lentomis!* VienR I 281. *T e r a u d a vėtrus aitru liūdesi!* *T e g a u d ū r a r u d e n i o r a g a i!* SNérR I 161.

b) Įvairios geidžiamosios nuosakos analitinės formos su dalelyte *tegu(l)*. Loginj kirtj šiuo atveju turi dalelytę *tegu(l)*.

T e g u b ū n a taip, kaip tu sakai, viešpatie! BalčHP 134. *T e g u sau t r a n k o s..* Gud-GuzKIT 114. *Kas nori, tegul eina.* SimonP 219. *Ką čia mes dėl gylio žarnų (dėl niekų) ginčijamės, tegul b ū n a ir tavo teisybė.* (Dbk) LKZ III 301. *T e g u gi b u s jūsų teisybė.* SruogR IV

¹ Geidžiamujų sakinijų intonaciją, dažnai atliekančią pagrindinį vaidmenį, skiriant vieną skatinimo rūšį nuo kitos, autorė panagrinės specialiai tam tikslui skirtame straipsnyje.

29. *T e g u b u s dešimts, vienuolika mergaičių — vienas galas — o dvytasis bus sūnus, ir gana!* KrėvSP 283.

Kai kuriose tarmėse ir kurių-ne-kurių rašytojų raštuose šiais atvejais vietoj dalelytės *tegu(l)* vartojama *lai*.

Lai sau rėkia (verkia), kad nori. Užv. Kad išvažiavo, lai ir važiuoja. Yl. Lai ein, kad tik jি kviečia! Jnš. Ši kartą lai bus tavo teisybė. Skn. Lai sau viską parsiduoda, kad nori, bet ganyklos neduosim; išeisim pirkęjų pasitikti su spragliais, mietais, — lai pamégina l̄stil! LzP I 328.

c) Tiesioginės nuosakos esamojo ar būsimojo laiko trečiojo asmens formos su dalelyte *te*.

Te aš kaip lytys, te kaip skrajuolės, te mane lydi naktis — by tik spindėtų žvaigždės gražuolės — sielai gi rytas prašvis! SruogR I 73. *Tebūnie, Egluže, taip, kaip nori tu, te laivai sudužę negraudins krantų.* SNérP₁ 447.

Sutikimo reikšmės geidžiamuojuose sakiniuose dar vartojamos leksinės priemonės: veiksmažodžio *galēti* esamojo ir būsimojo laiko vienaskaitos ir daugiskaitos antrojo ar trečiojo asmens forma, jeinanti į tarinio sudėtį.

Kad nori, gal i eiti. BalčGP 233. — Noriu eidamas išrūkyti dar vieną pypkę. — *Gal i sau tris rūkyti*, — atsakė karalius, — bet nemanyk, kad dovanotočiau tau gyvybę. BalčGP 256. *Gal i ir nepareit,* — pramurmejo Manečka ir, šlamédama savo naujais drabužiais, nuejo į namus. VienR III 106. *Galite plaukų nebekirpti,* — galite nesioti ilgus plaukus. SruogDM 191. *O jau merga tavęs nelaikysi,* galēsi prie vieno stalo valgyti, galēsi su manim ir įbažnyčią važiuoti, nereikės pésčiai vaikščioti. Galēsi su manim ir viename suole sedėti. SimonP 28. *Galēsite kas savaitę rašyti ir gauti laiškus (iki šiol, kaip ir visi kiti, rašydavome ir gaudavome trumpus laiškus kas antrą savaitę).* SruogDM 191. *Kadjis nori, gal važiuot.* Brt.

Sutikimas, turintis labai ryškų abejingumo atspalvį, yra reiškiamas, vartojant vienamie sakinius dėmenyje liepiamosios nuosakos formą, o kitame — veiksmažodžio *noreti* esamojo laiko antrojo asmens formą.

Bandyk, kad nori. SruogR IV 55. *Nori, eik vienas su kirviu, o arklys pasilikis namie.* KrėvRg 123. *O tu, — kreipėsi jis į Kukį, — nori — tikėk, nori — netikėk.* KrėvRg 139.

Sutikimas dar esti reiškiamas nepilnaisiais sakiniais, kurių struktūrinį pagrindą sudaro dalelytė *tegu(l)*.

— *Tegull!* — sakė sau Ilžė. — *Ateis ir mano valanda.* SimonP 236. [Barbora] *Ak, ne! Nereikia! Nenusipelniau...* *Tegu!* *Nenoriu karalienės vardo.* SruogR IV 464. *Tau juk paskui teks pirkti nauji, ne kam kitam.* — *Tegull.* *Bet nuo šios dienos bus jai amen!* KrėvSP 92.

Pagelidavimo reikšmės geidžiamuojuose sakiniuose vartojamos pasako savo pageidavimą, troškimą ar norą, kad įvyktų arba kad neįvyktų koks nors veiksmas. Valingumo elementas čia esti labai silpnas.

Pageidavimo reikšmės geidžiamuojuose sakiniuose vartojamos:
a) Tariamosios nuosakos formos su dalelyte *kad*.

Kad tik ką nepamirštumėm jam atiduoti. ŽemR I 421. *Kad bentgi žaislas būtų švietai skaistyba mirgančios žvaigždės!* MairRR I 194. *Kad tik gerai pasibaigtų!* BalčHP 266. *Kad mane paimtų baimė!* BalčGP 14. *O, kad aš turėčiau vaiką baltą kaip sniegas, raudoną kaip kraujas ir su tokiais juodais plaukais kaip šito lango rémas!* BalčGP 113. *Tos taurės kupina krūtinę, o, kad ji būtų paskutinė!* SNérR I 47. *Skrenda gervės, skrenda mano dienos, — kad galėčiau ranką joms paduot!* SNérR I 231. *O, kad pabelstę tyliai į namą, į nuobodumą pilkos tylos!..* MiežSG 227.

Esti pavyzdžių, kai pageidavimas pasakomas be tariamosios nuosakos, tik su dalelyte *kad*.

Kad iš tavo burnos dievo ausin. Ds. *Kad žemės bent ruoželis!* SNérR I 216. *Kad nors krislelj laimės!* SruogR III 139. *Viešpatie, kad bent greičiau, kad bent greičiau koks galas...* VienR I 319. *Kad taip keli šimteliai ant palūkų!..* ŽemR I 168. — *A, kad taip man tokie batai! — pasigarsiaavo senis, paėmės iš palovio vieną porą batų.* VienR III 49.

b) Tiesioginės nuosakos esamojo ar būsimojo laiko trečiojo asmens formos su dalelyte *te*.

Te vėliavą tvirčiau ranka mūs laiko! VenclRn 245. *Te amžinai pasaulis visas žino,* ką gali mūs tautų širdis ir rankos! VenclRn 233. *Daugiau šviesos! Daugiaujavų ir plieno!* *Te neišsenkamo šaltinio ašaros užlies ugniaivietę įkaitusią.* SNérR I 264. *Te akmeniu duona pavirs ir dienos — bežvaigždėm nakiim, juodu maru teišmirs,* kas nori mums laisvę atimti. SNérR I 330. *Te dar vienas lašas skambiai įvarvės į sklidiną turinį mūsų taurės.* Myk-PutP 65. *Te krauko dėmės veikiai bus nuplautos — į laimę ženkit, visos laisvos tautos!* Myk-PutP 224. *Te žudikai amžių amžiais bus žmonijos prakeikti!* VenclRn 236.

c) Būtojo kartinio laiko padalyviai su dalelyte *kad*.

Kad taip galėjus visai pamest rūkyt! (Lkš) LKŽ III 61. — *Kad suspējus laiku, — pūkštėji.* BaltPV I 287. *Kad čia gavus ko dabar užkasti!* BalčGP 260. — *Kad taip mums pavakarienias!* — sušuko gaidys. BalčGP 81. *Kad taip gerai pajojus ant gero driganto!* CvR I 108. *Kad tik greičiau ištrūkus iš čia, — pagalvojo ji, jausdama, kaip pradeda drebėti visu kūnu.* BaltRn 8.

Retkarčiais pageidavimas pasakomas tik su būtojo kartinio laiko padalyviu be dalelytės *kad*. Tokiais atvejais esti sakinyje su padalyviais susijusių kiekybinius santykius reiškiančią junginių.

Nors porą kilometrų toliau nuo plento pasistūmėjus! SruogDM 527. *Kaip nors dar tas dvidešimt minucių ištverus — ir būsime išgelbėti!* SruogDM 530.

Raštuose labai retai pageidavimas reiškiamas veiksmažodžio bendratimi su dalelyte *kad*.

Tai kad man taip pasivazinéti — pereina jam per galvą mintis. BilR I 161. *O kad lükėjimos kur palaidotil!* *O kad ilgėjimos tik nebejustil* SruogR I 138.

Bendraties su dalelyte *kad* konstrukcija šiam tikslui šnekamojoje kalboje nevartojama ir literatūrinei kalbai neteiktina.

d) Poezijoje, reiškiant pageidavimą, pereinantį į troškimą, dažnai vartojama bendratis.

O p a m a t y t brangiausią uostą, kuris vadinas Lietuva! SNérR I 333. *Nors vieną vasarėlę p a g y v e n t!* SruogR III 139. *Greičiau virš juodo vandenyno sutikti pirmą baltą paukštį!* Myk-PutP 63.

Linkėjimo reikšmės geidžiamosiuose sakiniuose kalbėtojas ko nors linki pašnekovui arba per jį kitam asmeniui. Linkėjimai visada turi pageidavimo arba sutikimo atspalvį. Reikšmes skirti gali padėti kontekstas ir intonacija.

Geidžiamosiuose sakiniuose, kuriuose reiškiamas linkėjimas, dažnai vartojamos tos pačios gramatinės bei leksinės priemonės, kaip aukščiau minėtų reikšmių sakiniuose.

a) Geidžiamosios nuosakos analitinės formos su dalelyte *tegu(l)*.

T e g u t i k j i e m s s e k a s i, t e g u p o n a s d i e v a s p a d e d a. BaltRn 238. *T e g u l t a v o m o t i n a i d i e v a s i l g a q a m ž i u q d u o d a.* SimonP 21. *Vakar pas poną, šiandien pas poną, t e g u l a n t p o n o v i s o s l i g o s p u o l a.* LTRn 162. [Hortenzija] *P a s i k a r i a t e g u l — g e r e s n i o n é r, m a n — š i t o k i o n e r e k i a.* SruogR IV 471. *T e g u l m a r a s j u s, p r a k e i k t i, n u o ž e m e l é s r a u j a!* SNérR I 304. *T e g u l p r i l a k a v i s i, n i e k s a i t o k i e.* SruogDM 434.

Linkėjimų, pasakyti su vardažodžio vardininku ir dalelyte *tegu(l)* arba su veiksmažodžio *imti* esamojo laiko trečiojo asmens forma ir vardininko linksniu, yra sustabarėjusių ir virtusių frazeologizmų.

Pažvelgt nusišypsot ir atsidust lengvai: t e g u t a v e d i e v a i, t e g u t a v e d i e v a i... Myk-PutP 135. — T e g u l j u o s š i m t a s... taip pa-vargau... — taré sésdamos. ŽemR I 322. *Su tuo gérimu — t e g u j i g r i a u s m a s!* (Er) LKŽ III 576. *I m a j i b a l t i a r i m a i!* SLT 393. *I m a j i š a l t o s d i e n o s.* SLT 393. *I m a j i g a l a s.* KrèvŠP 140. *D i e v a i i m a t a s s k o l a s!* KrèvŠP 223.

Tarmėse pasitaiko sustabarėjusių linkėjimų su vardažodžio vardininku ir dalelyte *ma*.

M a j i k e l m a i! Skr. *M a t a v e b a l a!* Brt. *M a j i g a l a s!* Plv.

b) Tiesioginės nuosakos esamojo ar būsimojo laiko trečiojo asmens formos su dalelyte *te*.

T e j u m s l a i m é s p e r a m ž i u s n e s t i n g a, Lenkija, Lietuva! VenclRn 283. *T e m i r t i s p a t i, j u o d o j i, s u v a r n a i s n u m i r š t a!* SruogR I 59. *T e u ž g r i ü n j i dangus!* SNérR I 439. *T e j i ž e m é p r a r i s!* SNérR I 439. *T e p r a k e i k t a s b u s, j e i n e v a d u o j a j i s iš v e r g i j o s!* SruogR III 13.

c) Tariamosios nuosakos vienaskaitos ir daugiskaitos antrojo asmens forma su dalelyte *kad* ir trečiojo asmens forma su dalelyte *kad*.

K r u v i n q ž e m é s p a u d ž i a p r i e l ū p i r, p a b u č i a v è s, m i r d a m a s t a r i a: — *k a d t u i š t v e r t u m s k a u s m q i r k a n c i q, k a d t u p a k e l t u m v a r g a i r m i r t i, k a d t a u n e t e k t u v e r k t i, k a i p m a n č i a, k a d t a u n e t e k t u s k a u s m o p a t i r t i, k a d t a v e a r k l a s, n e b o m b o s a r t u, k a d t u a u g i n t u m r u g i i r k v i e t i, k a d t a v o s k a i s t u v a n d e n i g e r t u, k a d*

tu galētum žvaigžde spindēti, kad tu pakeltum skausmā ir kančią, kad tu išvystum, kai žmonės švenčia pavasarinę saulētą šventę, aria ir séja, skausmā iškentę, kad tu mylētum, kad tu žydētum, kad tu ištvertum, kad tu gyventum, Žeme!.. MiežSG 21. Kad tu į kartuves patektum! (B) SLT 399. Kad tu sugruzdētum (prapultum)! (Rod). LKŽ III 682. Kad tu galvą nusisuktum! (Ds) LKŽ III 77. Kad tu gyvas supūtum! (Prn) LKŽ III 362. Tpru, tpruu... kad tu pastipatum, kad tu prasmegtum! VienR I 104. Kad jūs kur sprandus nusisuktum ēt! BalčGP 321. Nenuvarysite manęs už to kūtvailos, kad jūs nesulauktum ēte! ŽemR I 173—174. Kad tave perkūnas sukultu. SLT 529. Kad anas akmeniu gultu (akmeniu pavirstu). (Rod) LKŽ III 717. Pridrékėt čia, kad jus vanagai išnešiotu! KrėvŠP 44. Kad jas visas velniai kur nors nujotu! SruogR IV 443.

Kartais linkėjimai pasakomi vien tik tariamosios nuosakos formomis be dalelytės *kad*.

Nusprogtum! SruogR IV 373. Pragaistum tu su tokia šalta žiema! (rš) LKŽ III 42. O nesulauktum, drieže! SruogR IV 428. Tfu, nesulauktum! SruogR IV 425. Tfu, paraliai griebtu. BaltRn 259. Prasmegtų toks gyvenimas! Gud-GuzKIT 106.

Frazeologizmais su vardažodžio vardininku ir dalelyte *kad* paprastai palinkima blogo.

Kad tave griausmeliai! (Pn) LKŽ III 576. Kad tave aklatis! Kad tave velniai! SLT 395.

Blogo linkėjimai, pasakomi su dalelytēmis *tegu(l)*, *kad*, *ma*, daugiausia jau yra sustabarėję, virtę priežodžiais ir pertarais. Linkėjimų reikšmė juose yra jau gerokai apiblukusi.

d) Geidžiamosios nuosakos sintetinės formos:

O, viešpatie, *teduoda tau pranašas stiprybės*. BalčHP 61. *Tegyvuojau naujas karaliaus sūnus!* BalčHP 97. *Tenudziūvajūs jūsų rankos*, jei pakelsit prieš vaikus. MiežPZ 54. *Teneatnešajam vaisiaus nei žemė, nei moteris*, — keikė ji visose mečetėse ir sueigose. VienR I 46. *Teužtinka jī ant pavargusio žirgo kalnuose audra!*.. VienR I 46.

Tam tikros reikšmės geidžiamieji sakiniai, kuriuose pirmoje vietoje stovi veiksmažodžio geidžiamosios nuosakos forma, sudaryta su dalelyte *te*, pasakyti su tam tikra intonacija, gali virsti šūkiu.

Tegyvuojau proletarinė revoliucija! Gud-GuzKIT 139. *Tegyvuojau Pasaulinė Revoliucija!* Gud-GuzKIT 213.

Linkėjimai taip pat esti reiškiami vadinaisiais nepilnaisiais, nominatyviniais arba benariais sakiniais, kurių struktūrinį pagrindą sudaro daiktavardžio vardininkas, vardažodžių kilmininkas, daiktavardžio galininkas su prielinksniu *i* ar prieveiksmis.

Mirtis įsibrovėliams! *Mirtis!*.. VienPL 48. *Vargas tada, sakau jums, prakeiktieji, vargas!* VienR I 33. — *Ilgiausiu metu, ilgiausiu!* — pabaigė kunigėlis savo prakalbą ir pakélé taurę už jauņujų sveikatą. VienR III 190. *Naujos laimes!* Myk-PutP 65. *Geros*

s è k m è s, tèvuk! (trš). *S è k m è s, jaunieji draugai.* (trš.). *L a i m i n g o s k e l i o n è s. S k a n a u s a p e t i o.* *I s v e i k a t q,* giminaiti! SimonVK I 335. *I s v e i k a t q!* SruogR IV 215. *I s t o r u m q.* Brt.—*L a i m i n g a i!* — iš paskutinių jégų šüktelėjo jam Pagirys, bet mokytojas jau nebegirdėjo: atidžiai žiūrédamas į priekį, jis šliaužė griovio dugnu ir tik galvojo: — *N e p r a l e i s t!* *N e p r a l e i s t!* Gud-GuzKIT 399. *L a i m i n g a i!* VienR VII 423.

Linkėjimai gali būti pasakomi ir jaustukais arba jiems artimais žodžių junginiais. Šiomis priemonėmis reiškiami linkėjimai jau yra visiškai sustabaręję ir virtę paprastais pasisveikinimo ar atsisveikinimo žodžiais, šiandien konkretios linkėjimo reikšmės jau kaip ir neturinčiais.

N a, s u d i e v d a b a r! KrèvSP 76. *S u d i e u, s u d i e u,* Dievų miškeli! SruogDM 443. *S u d i e t a u, s a u l u t e!* SruogR I 92. *L a b a n a k t,* liki, baltas sveteli. SNérR I 27. *P a d é k d i e t a m i s t a i,* Dauny! MarcinkKP 7. *S v e i k s, V i l i a u!* SimonVK I 334. *S v e i k i,* draugai! — pasveikino Mykolas susirinkusius. VnlP 501. *G y v o s g y v o s,* mielos pempelės! VaižgRR I 253. *P a d é k d i e v e,* ponas Katinauskai! LTt 280. *D i e v e p a d é k.* SLT 389. — *S u d i e v u!* — šmaukštéléjo šeimininkas botagu. BaltPV I 29. — *S u p o n u d i e v u,* su ponu dievu, — atsiliepė motina. BaltPV I 29. *L a b a s r y t a s,* Romai! MarcinkPKJ 13. *L a b a s v a k a r a s!* SNérR III 23. *L a b q d i e n q.* VienR VII 421. *B ū k s v e i k a s,* Lietuvos jaunime! SNérR I 366. *S v e i k a b ū k,* ryto saule malonioji, tu tyro džiaugsmo motina skaisti! Myk-PutP 75. *P a l a i m i n t a,* vaikuti mano, b ū k! *B ū k i t,* kraugeriai, prakeikt i už išplėštą saulę! *B ū k i t* amžinai prakeikt i visame pasauly! SNérR I 304. — *P r a k e i k t i b ū k i t e!* *P r a k e i k t i...* — suriko nelaimingasis, krisdamas nuo kalno į bedugnę. VienR I 31. *B ū k p r a k e i k t a!*.. Deja! Išdavikė dukra. SNérR I 441.

ПОБУДИТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ЖЕЛАНИЯ

В. ВАЙТКАВИЧЮТЕ

Р е з ю м е

Побудительными предложениями этого рода говорящий высказывает свои желания, благосклонность или согласие, чтобы совершилось или не совершилось какое-нибудь действие, но не побуждает слушающего к активному участию. В статье основное внимание обращается на грамматические (морфологические, синтаксические) и лексические средства, которые употребляются для выражения побуждения — желания разных значений. Интонации этих предложений будут изучаться автором в специальной статье.